

ครอบครัวไทย ความสุข ความเข้มแข็ง

รศ.พญ.จรรยาพร สุภาพ*

บทนำ

ครอบครัวเป็นพื้นฐานที่สำคัญของสังคม แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและวิถีชีวิตของบุคคล ทำให้ความเป็นอยู่ของครอบครัวมีความซับซ้อน รูปแบบครอบครัวมีความหลากหลายมากขึ้น การพัฒนาครอบครัวให้เป็นครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็งซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาสังคมให้อยู่ดีมีสุข จึงเป็นสิ่งสำคัญและท้าทายอย่างยิ่งของการพัฒนา

ความหมายของครอบครัว⁽¹⁻²⁾

ครอบครัวหมายถึง กลุ่มของบุคคลที่มักจะมีความสัมพันธ์กัน มักจะอาศัยอยู่ด้วยกันอย่างน้อยในบางส่วนของชีวิต ทำงานร่วมกันเพื่อสนองความจำเป็น และมีสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเพื่อทำให้ความต้องการประสบความสำเร็จ ครอบครัวไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นจากแนวคิดดั้งเดิมตามกฎหมาย เช่น การแต่งงาน และการเป็นผู้ปกครองเท่านั้น แต่ครอบครัวรวมถึงการมีผู้ใหญ่จำนวนหนึ่งถึงสองคนที่ยอมรับบทบาทหน้าที่ของผู้ปกครอง และเด็กที่ยอมรับการดูแลอบรมสั่งสอนจากผู้ปกครองดังกล่าว ครอบครัวเป็นหน่วยเล็ก ๆ ของสังคมที่มักประกอบด้วยสามี ภรรยา และลูก แต่ในบางครั้งอาจขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง หรืออาจมีองค์ประกอบอื่น เช่น ญาติ หรือเพื่อนที่ไม่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือด ลักษณะหรือคุณสมบัติที่สำคัญต่อการเป็นสมาชิกในครอบครัว คือ ความเต็มใจที่จะรักและพยายามที่จะเข้าใจสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว และอยู่เคียงข้างกันในเวลาที่มีความทุกข์หรือมีความสุข ครอบครัวเป็นหน่วยที่ทำให้บุคคลรู้สึกถึงความแข็งแกร่งของกลุ่มสมาชิก มากกว่าการเป็นสมาชิกของสถาบันอื่น ๆ ในสังคม ครอบครัวทำให้บุคคลรู้สึกถึงความมั่นคงและปลอดภัยในชีวิต

ความหลากหลายของประเภทครอบครัว (Type of Family)⁽²⁻³⁾

จากความหมายของครอบครัว คือ “กลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์กัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ และจิตใจ ในการดำเนินชีวิตร่วมกัน รวมทั้งการพึ่งพิงทางสังคมและเศรษฐกิจ” และเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้กลุ่มบุคคลที่มาอยู่ร่วมกันในครอบครัวมีหลากหลายมากขึ้น ไม่เฉพาะบุคคลที่มีความสัมพันธ์ทางกฎหมาย ทางสายเลือดเท่านั้น ยังมีกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่น ๆ มาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว ทำให้ประเภทของครอบครัวมีความหลากหลาย ดังนี้คือ

1. ครอบครัวเดี่ยว ประกอบด้วย สามี ภรรยา และบุตร
2. ครอบครัวคู่สมรสที่ยังไม่มีบุตร
3. ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เพียงคนเดียวที่ต้องเลี้ยงลูกตามลำพัง เนื่องจากคู่สมรสเสียชีวิต หย่า แยกทางกัน หรือไม่ได้แต่งงาน
4. ครอบครัวบุญธรรม ประกอบด้วย สามี ภรรยา และบุตรบุญธรรม

* ภาควิชาอนามัยครอบครัว คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

5. ครอบครัวที่พ่อ หรือแม่ แต่งงานใหม่

6. ครอบครัวขยาย ประกอบด้วย เครือญาติตั้งแต่ 3 ชั่วคนขึ้นไป ที่มีความสัมพันธ์ทางกฎหมาย คือ แต่งงานกัน หรือทางสายเลือด

7. ครอบครัวที่บุคคลเพศเดียวกันอยู่ด้วยกัน

ครอบครัว ความสุข ความเข้มแข็ง⁽⁴⁾

ครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็ง คือ ครอบครัวที่สมาชิกมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน เข้าใจห่วงใยกัน รักกัน มีการทำกิจกรรมในครอบครัวร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เมื่อมีปัญหาสมาชิกครอบครัวสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาได้เหมาะสม มีพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ ทำให้มีการปรับตัวไปในทางทิศทางส่งเสริมให้ครอบครัวมีความสุขและความเข้มแข็ง นอกจากนี้สมาชิกครอบครัวที่มีความสุขมักมองข้ามความบกพร่องของสมาชิกอื่นในครอบครัว ไม่จ้องจับผิดกัน มีความรู้สึกอยากช่วยเหลือกัน อยากทำให้ผู้อื่นพึงพอใจ และมีความสุข และสิ่งสำคัญ คือ สมาชิกครอบครัวมีการกำหนดเป้าหมายในชีวิตร่วมกัน

ครอบครัวที่พึงประสงค์⁽⁵⁾

หมายถึง ครอบครัวที่มีความรักใคร่กลมเกลียว ทำกิจกรรมร่วมกัน มีความรับผิดชอบต่อกันในครอบครัว ประกอบอาชีพสุจริต มีความมั่นคงและพื้นฐานที่พึ่งพาตนเอง สามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาต่อรุ่นเยาว์ได้ มีภาวะสุขภาพแข็งแรง สามารถจุนเจือสังคม และความเป็นประชาธิปไตย

โครงสร้างหรือองค์ประกอบหลักของครอบครัวที่พึงประสงค์⁽⁶⁾

หน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชนได้กำหนดคุณลักษณะครอบครัวไทยที่พึงประสงค์ สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาครอบครัวไทยตามกรอบแผนพัฒนาฉบับที่ 8 โดยมีเป้าหมายของการพัฒนาคุณลักษณะครอบครัวไทยที่พึงประสงค์ เพื่อให้บรรลุเป็นครอบครัวที่มีความสุข และความสุขของครอบครัวตั้งอยู่บนพื้นฐานของโครงสร้างหรือองค์ประกอบหลักที่เป็นกลไกสำคัญ 5 ด้าน ดังต่อไปนี้

1. สังคมครอบครัว เป็นรากฐานสำคัญในการสร้างครอบครัวที่มีความรักและความอบอุ่น ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือ

1.1 ความสัมพันธ์ที่อบอุ่นและเอื้ออาทรต่อกัน คือ ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวต่อชุมชน การที่สมาชิกในครอบครัวมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ทำให้เกิดความรัก ความอบอุ่น ความเอื้อเฟื้อ เกื้อหนุนกัน การแบ่งปันความรักให้คนรอบข้าง ก่อให้เกิดการช่วยเหลือกันและกันทั้งในครอบครัวและชุมชน คนในชุมชนรักและห่วงใยกัน ซึ่งจะเป็นพลังที่เข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชน เป็นครอบครัวอบอุ่น และชุมชนเข้มแข็ง วิธีการสร้างความสัมพันธ์ทำได้หลายวิธี ได้แก่ การพัฒนาความเข้าใจซึ่งกันและกัน การแสดงความจริงใจต่อกัน ความอดทน การให้อภัย และการมีประชาธิปไตยในครอบครัว

1.2 การขัดเกลาและการเรียนรู้ทางสังคม สังคมครอบครัวได้กำหนดให้ พ่อ แม่ มีหน้าที่ดูแลเลี้ยงลูกให้เติบโต พึ่งพาตนเองได้ พ่อแม่ควรสอนลูกให้รู้จักความจริง ความลำบาก รู้จักแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง สอนให้รู้จักเผื่อแผ่ รู้จักพอ ประหยัด มัธยัสถ์ ซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งพ่อแม่จะต้องปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกด้วย เพื่อแสดงให้เห็นว่าสามารถปฏิบัติได้ กระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ดี ควรประกอบด้วย 3 ลักษณะ คือ 1.2.1) การ

ส่งเสริมพื้นฐานทางอารมณ์ที่ดี ทำให้เด็กมองโลกในแง่ดี ช่วยเหลือตัวเอง และแก้ปัญหาได้โดยไม่ทำร้ายใคร และไม่ทำร้ายตนเอง 1.2.2) การกระตุ้นพัฒนาการเด็ก ทำให้เด็กมีการเจริญเติบโตทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ 1.2.3) การสัมผัส การกอดลูก เป็นการทำให้เกิดความรัก ความผูกพัน ทำให้เด็กมีความเข้าใจถึงชีวิตที่เอื้อเพื่อคนอื่น มีน้ำใจกับคนอื่น

2. สุขภาพครอบครัว การมีสุขภาพสมบูรณ์ แข็งแรง ทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และจิตวิญญาณ เป็นต้นทุนที่ดีในการพัฒนาศักยภาพของคนและครอบครัว ตลอดจนสังคมโดยรวม องค์ประกอบด้านสุขภาพครอบครัวที่สำคัญคือ

2.1 ปราศจากโรคและความเจ็บป่วยเรื้อรัง หรือถ้ามีการเจ็บป่วยก็สามารถดูแล ช่วยเหลือตนเองได้ สามารถควบคุมอาการของโรคมิให้รุนแรง

2.2 การดูแลสุขภาพของตนเอง มีความรู้ในการป้องกันและรักษาโรคขั้นพื้นฐาน มีการตรวจร่างกายประจำปี รวมทั้งการตรวจเฉพาะโรค

2.3 มีหลักประกันสุขภาพ เมื่อเจ็บป่วยสามารถรับบริการด้านการแพทย์ได้โดยไม่เดือดร้อน และไม่เป็นการแคะครอบครัว มีสวัสดิการด้านค่าใช้จ่ายการรักษาพยาบาล เช่น การประกันสังคม หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เป็นต้น

3. เศรษฐกิจครอบครัว เป็นตัวชี้วัดพื้นฐานที่แสดงถึงความมั่นคงของครอบครัว เพราะครอบครัวที่มีรายได้เพียงพอ ย่อมทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่เป็นสุข มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

3.1 มีที่พักอาศัยที่มีความคงทน ถาวร และสะอาดถูกสุขลักษณะ

3.2 มีอาชีพและรายได้พอเพียงที่ไม่เดือดร้อน การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึงพอเพียงสำหรับทุกคน มีธรรมชาติพอเพียง มีความรักพอเพียง มีปัญญาพอเพียง เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสุข สมดุล ไม่เกิดวิกฤต มีการเพิ่มทุนต่างๆทางพร้อมกัน คือ ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนสิ่งแวดล้อม และทุนเศรษฐกิจ ทำให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

3.3 ภาระและหน้าที่ความรับผิดชอบ สมาชิกทุกคนในครอบครัวต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเองและครอบครัว ร่วมมือกันประกอบอาชีพ รู้จักแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในเรื่องเงิน รู้จักประหยัด ทำให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครอบครัว

4. วัฒนธรรมครอบครัว เปรียบเสมือนเข็มทิศในการชี้นำครอบครัวให้ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง มีศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเสริมสร้างความสุข และความแข็งแรงให้กับครอบครัว มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ

4.1 คุณค่าชีวิต ครอบครัว และสังคม การดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า ควรประกอบด้วยหลัก 5 ประการ หรือ เบญจวิถี ปฐมมนัสสิกแห่งการเป็นมนุษย์ สัมผัสเพื่อนมนุษย์และสัมผัสธรรมชาติ ขยายความรักเพื่อนมนุษย์และความรักธรรมชาติอย่างกว้างขวาง รวมกลุ่มให้เกิดความเป็นชุมชน การเป็นบุคคลที่มีการเรียนรู้

4.2 การอนุรักษ์พลังงาน สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมไทย เป็นสิ่งสำคัญที่ทุกครอบครัวและสังคมควรร่วมมือกัน ทั้งนี้เพราะการสูญเสียทรัพยากร คือ การทำลายต้นทุนทางสังคม และครอบครัวให้แตกสลาย การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงเป็นเรื่องของพฤติกรรม วิถีคิดทางวัฒนธรรม และเป็นวิถีชีวิตที่ทุกครอบครัวควรปลูกฝังให้กับสมาชิก เกิดการตระหนัก และเห็นความสำคัญในการปรับเปลี่ยนวิถีคิด วิถีชีวิต และพฤติกรรมที่เอื้อเพื่อ และเกื้อกูล

ต่อการประหยัดทรัพยากรมากขึ้น และไม่แย่งกันใช้จนเสียสมดุล ตลอดจนร่วมกันผดุงวัฒนธรรมอันดีงามของไทยให้ดำรงสืบต่อไป

5. การเกื้อหนุนสังคม การช่วยเหลือหรือเกื้อหนุนสังคม เปรียบเสมือนการสร้างร่วมเงาให้ครอบครัว เป็นการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้กับตนเอง ครอบครัว และสังคม มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ

5.1 จิตสำนึกสาธารณะ เป็นความรู้สึกหรือความตระหนักในความหมาย และคุณค่าของความเป็นคนและสิ่งแวดล้อม ที่ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในยามเดือดร้อน หรือประสบปัญหา ความรู้สึกห่วงใยในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่สูญหายไปโดยไม่คุ้มค่า

5.2 พฤติกรรมสาธารณะ เป็นการแสดงถึงหน้าที่และความรับผิดชอบต่อผู้อื่นและสังคม ซึ่งมีพื้นฐานมาจากจิตสำนึกที่ดีตามข้อ 5.1 ซึ่งถ้าสังคมสร้างคนที่มีพื้นฐานดังกล่าวนี้ได้ จะเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้สมาชิกครอบครัว และสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและสงบอย่างแท้จริง พฤติกรรมสาธารณะ ที่อาจจะสะท้อนให้เห็นได้ทั่วไป เช่น การสมัครเป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรม การเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

จากโครงสร้างและองค์ประกอบของครอบครัวไทยที่พึงประสงค์ หรือครอบครัวมีความสุข สรุปเป็นแนวทางการสร้างตัวชี้วัดตามคุณลักษณะของครอบครัวไทยที่พึงประสงค์ ตามรายละเอียดตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ตัวชี้วัดคุณลักษณะครอบครัวไทยที่พึงประสงค์ จำแนกตามโครงสร้าง/องค์ประกอบด้านสังคมครอบครัว สุขภาพครอบครัว เศรษฐกิจครอบครัว วัฒนธรรมครอบครัว และการเกื้อหนุนสังคม⁽⁶⁾

สังคมครอบครัว	สุขภาพครอบครัว	เศรษฐกิจครอบครัว	วัฒนธรรมครอบครัว	การเกื้อหนุนสังคม
1. ความสัมพันธ์	1. ครอบครัว	1. ที่พักอาศัย	1. คุณค่าชีวิต	1. จิตสำนึกสาธารณะ
1.1 ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว	ปราศจากโรคและความเจ็บป่วยเรื้อรัง	- มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง	ครอบครัว สัจคม	- สมาชิกใน
- สมาชิกในครอบครัวมีเวลาส่วนร่วมกัน	- ไม่มีสมาชิกที่พิการทางกาย ทางจิต หรือสติปัญญา จนช่วยเหลือตนเอง	สภาพแวดล้อมถูกสุขลักษณะ ปลอดภัย และมีความมั่นคง	- ครีวเรือนไม่ติดสุรา บุหรี่	ครัวเรือนรู้จักใช้สิทธิและหน้าที่ขั้นพื้นฐาน
รับการกวดขัน	ช่วยเหลือตนเองไม่ได้	บ้านใช้วัสดุถาวร	- สมาชิกในครัวเรือนได้รับสิทธิฐานะเป็นพลเมืองไทยตามกฎหมาย	- สมาชิกในครัวเรือนมีจิตสำนึกที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม
ยามสุขยามทุกข์	- ไม่มีสมาชิกที่เจ็บป่วยเรื้อรังช่วยเหลือตนเองไม่ได้	- มีและใช้วัสดุหลักสุขภาพ	พลเมืองไทยตามกฎหมาย	- รักและหวงแหนทรัพยากรท้องถิ่นและสาธารณสมบัติของชุมชน
	- ผู้สูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่	- มีน้ำสะอาดสำหรับบริโภคเพียงพอตลอดปี	- ครีวเรือนปฏิบัติศาสนกิจอย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง เช่น ทำบุญ ตักบาตร หรือทำ	

ตารางที่ 1 ตัวชี้วัดคุณลักษณะครอบครัวไทยที่พึงประสงค์ จำแนกตามโครงสร้าง/องค์ประกอบด้านสังคมครอบครัว สุขภาพครอบครัว เศรษฐกิจครอบครัว วัฒนธรรมครอบครัว และการเกื้อหนุนสังคม⁽⁶⁾ (ต่อ)

สังคมครอบครัว	สุขภาพครอบครัว	เศรษฐกิจครอบครัว	วัฒนธรรมครอบครัว	การเกื้อหนุนสังคม
- สมาชิกในครอบครัวไม่ทะเลาะตบตีกัน	- สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพดี รู้จักดูแลสุขภาพอนามัยของตนเอง	ผู้ละออง กลิ่นเหม็น หรือมลพิษทางอากาศ น้ำเสีย	พิธีกรรมทางศาสนา พัฒนาจิตใจด้วยการนั่งสมาธิ สวดมนต์	2. พฤติกรรมสาธารณะ
- ไม่มีเด็กถูกทอดทิ้ง	สถานที่อยู่อาศัยให้สะอาดและถูกสุขลักษณะและเป็นระเบียบเรียบร้อย	ขยะ และสารพิษ	ไปวัด และทำละหมาด	- ครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้าน ตำบล
- ไม่มีเด็กกำพร้า	2. ครอบครัวมีการดูแลสุขภาพตนเอง	- ครีวเรือนมีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุและการป้องกันอย่างถูกวิธี	- ครีวเรือนเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณี	- คนในครัวเรือนไปใช้สิทธิเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตย
- เด็กในครัวเรือนไม่เคยหนีออกจากบ้าน	- คู่สมรสอายุ 15-44 ปี ใช้วิธีคุมกำเนิด	2. อาชีพและรายได้ที่ไม่เดือดร้อน	ศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น	- ครัวเรือนได้เข้าร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากร และการบำรุงรักษาสาธารณสมบัติ และกิจกรรมการพัฒนาอื่นๆ
- เด็กในครัวเรือนไม่พร้อมหน้าเป็นการถาวร	- สมาชิกในครัวเรือนรู้เรื่องการป้องกันและรักษาสุขภาพอนามัย	- ประกอบอาชีพสุจริตและมีรายได้พอเพียง	2. การอนุรักษ์พลังงานสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมไทย	
1.2 ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวต่อชุมชน	อนามัย	- รายได้หรือผลผลิตพอกินพอใช้ในครัวเรือน	- ครัวเรือนได้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับกาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ	
- สมาชิกในครอบครัวใช้บริการพื้นฐานด้านสุขภาพ	- ครีวเรือนมีความรู้เกี่ยวกับการติดต่อของโรคเอดส์และวิธีป้องกันที่ถูกต้อง	- รายได้เพียงพอ รู้จักใช้จ่ายตามความจำเป็น	- ครีวเรือนได้ทำกิจกรรมป้องกันและควบคุมสิ่งแวดล้อม	
	3. ครอบครัวมีหลักประกันสุขภาพ		- ครีวเรือนมีการ	
	- มีความสามารถไปรับบริการตามสิทธิ			

สังคมครอบครัว	สุขภาพครอบครัว	เศรษฐกิจครอบครัว	วัฒนธรรมครอบครัว	การเกื้อหนุนสังคม
การศึกษา อาชีพ และ สาธารณูปโภค ในชุมชน - สมาชิกใน ครอบครัวมีการ ทำกิจกรรม ร่วมกับชุมชนใน ด้านศาสนา วัฒนธรรม และ ขนบธรรมเนียม ประเพณี - ครอบครัวได้ให้ ความช่วยเหลือ และได้รับความ	ขั้นพื้นฐานและรู้ แหล่งบริการทาง สังคมสุขภาพ - ครีวเรือนมีการใช้ บัตรประกันสุขภาพ และบัตร ประกันสังคม - เด็กอายุ 2-5 ปี ได้รับบริการเลี้ยงดู ที่ถูกต้อง - ผู้สูงอายุและคน พิการได้รับการ ดูแลจากคนใน ครอบครัวหรือ ชุมชน	- รู้จักออม ประหยัด มีการ วางแผนในการใช้ จ่ายเงิน - รู้จักนำวัสดุเหลือใช้มา ประดิษฐ์เป็นของใช้ ในครัวเรือน 3. ภาวะและความ รับผิดชอบ - พ่อแม่ผู้ใหญ่ใน ครอบครัวร่วมกัน รับผิดชอบภารกิจ ไม่แบ่งแยกเพศใน การเลี้ยงดูเด็ก	ถ่ายทอด ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่นแก่เยาวชน	

ตารางที่ 1 ตัวชี้วัดคุณลักษณะครอบครัวไทยที่พึงประสงค์ จำแนกตามโครงสร้าง/องค์ประกอบด้านสังคมครอบครัว สุขภาพครอบครัว เศรษฐกิจครอบครัว วัฒนธรรมครอบครัว และการเกื้อหนุนสังคม⁽⁶⁾ (ต่อ)

สังคมครอบครัว	สุขภาพครอบครัว	เศรษฐกิจครอบครัว	วัฒนธรรมครอบครัว	การเกื้อหนุนสังคม
2. การขัดเกลาและการ เรียนรู้ทางสังคม - บุตร ธิดา และ สมาชิกใน ครอบครัวได้รับการ ศึกษาจนจบ การศึกษาภาค บัณฑิตและได้เข้า เรียนต่อในระดับที่ สูงขึ้น ส่วนเด็กที่ ไม่ได้ศึกษาต่อ ได้รับการฝึกอบรม ด้านวิชาชีพต่างๆ - ให้การศึกษา/ อบรมแก่สมาชิก เตาเทียมกัน - สมาชิกอายุ 14- 50 ปี สามารถ อ่านออกเขียนได้	สมาชิกในครอบครัวทุก กลุ่มอายุได้รับการดูแล ด้านสุขภาพตามวัย	- สมาชิกในครอบครัว ปฏิบัติต่อกันด้วย ความรัก และปรับ ทุกข์เฉลี่ยสุขกัน อย่างมีเหตุผล - สมาชิกมีการเรียนรู้ ต่อเนื่อง เพื่อพัฒนา อาชีพและความ เป็นอยู่		

- (2) ครอบครัวมีสัมมาอาชีพ มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพในครอบครัว
- (3) ไม่มีความรุนแรงในครอบครัว
- (4) สมาชิกในครอบครัวมีการรับประทานอาหารร่วมกัน อย่างน้อยสัปดาห์ละ 3 มื้อ
- (5) มีบ้านมั่นคง แข็งแรง และสะอาด
- (6) สมาชิกในครอบครัวมีการช่วยเหลืองานบ้านสม่ำเสมอ
- (7) สมาชิกในครอบครัวมีโอกาสทำกิจกรรมนอกบ้าน อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง
- (8) สมาชิกในครอบครัวมีโอกาสประกอบศาสนกิจร่วมกัน อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง
- (9) องค์ประกอบของสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วย สามี ภรรยา หรือ พ่อ แม่ และลูกที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะอยู่พร้อมหน้ากัน
- (10) สมาชิกในครอบครัวเป็นที่ยอมรับของชุมชน
- (11) สมาชิกในครอบครัวอยู่ร่วมกันทั้ง 3 วัยในบ้านเดียวกัน หรือบริเวณเดียวกัน
- (12) ครอบครัวที่มีเด็กปฐมวัย จะต้องมีการรวมอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังต่อไปนี้
 - ร้องเพลงกล่อมลูก/เด็ก อย่างน้อยสัปดาห์ละ 3 ครั้ง
 - เล่านิทานให้ลูก/เด็ก ฟัง อย่างน้อยสัปดาห์ละ 3 ครั้ง
 - เล่นกับลูก/เด็ก อย่างน้อยสัปดาห์ละ 3 ครั้ง
 - ทารกได้รับการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ อย่างน้อย 6 เดือน

เกณฑ์การประเมิน

ครอบครัวแข็งแรงระดับพื้นฐาน	ผ่านข้อ 1-6
ครอบครัวแข็งแรงระดับดี	ผ่านข้อ 1-8
ครอบครัวแข็งแรงระดับดีมาก	ผ่านข้อ 1-8 และที่เหลือข้อใดข้อหนึ่งหรือทั้งหมด

ครอบครัวอยู่ดีมีสุข⁽⁷⁾

หมายถึง สภาพครอบครัวที่พึงประสงค์ อันเกิดจากการรวมตัวในรูปแบบที่หลากหลายของบุคคลที่มาดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีจุดหมาย สามารถมีบทบาทหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม และรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน พึ่งพาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง สามารถปรับตัวได้อย่างสร้างสรรค์ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม และเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอย่างมีคุณธรรม

ดัชนีความอยู่ดีมีสุข

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยสำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา⁽⁸⁾⁻⁽⁹⁾ ได้พัฒนา “ดัชนีความอยู่ดีมีสุข” เพื่อวัดผลกระทบขั้นสุดท้ายที่เกิดขึ้นกับคนอย่างเป็นองค์รวม โดยมีองค์ประกอบหลัก 7 ด้าน ซึ่งครอบคลุมทุกมิติของการดำรงชีวิต ประกอบด้วย (1) ด้านสุขภาพอนามัย (2) ด้านความรู้การศึกษา (3) ด้านชีวิตการทำงาน (4) ด้านรายได้และการกระจายรายได้ (5) ด้านสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิต (6) ด้านชีวิตครอบครัว (7) ด้านการบริหารจัดการที่ดี

ดัชนีชีวิตครอบครัว (Composite index)

นิตยา ศษภักดี และคณะ (2546)⁽⁸⁾ ได้ประเมิน “ดัชนีความอยู่ดีมีสุข” ด้านชีวิตครอบครัวซึ่งเป็น 1 ใน 7 องค์ประกอบหลักดังกล่าวแล้วข้างต้น เรียกว่า “ดัชนีชีวิตครอบครัว (Composite index)” เพื่อประเมินครอบครัวอยู่ดีมีสุข และได้จำแนกองค์ประกอบของ “ครอบครัวอยู่ดีมีสุข” เป็น 5 ด้าน ได้แก่ รูปแบบครอบครัว บทบาทหน้าที่ของครอบครัว สัมพันธภาพในครอบครัว การพึ่งพาตนเองของครอบครัว และการถือกุศลสังคมของครอบครัว ระบุตัวชี้วัดรวม 22 ตัว ได้มีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาตัวชี้วัด ครอบครัวอยู่ดีมีสุข หลังจากได้มีการเก็บข้อมูลบางส่วน และจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกันของคณะนักวิจัย ซึ่งนำโดยสถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว รวมทั้งหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาครอบครัว 2 ครั้ง ผลการประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อคัดสรรตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัวที่เหมาะสมที่สุด และมีความเป็นไปได้ จากการนำข้อมูลมาสังเคราะห์ มีองค์ประกอบ 2 ด้าน ได้แก่ (1) สัมพันธภาพในครอบครัว (2) การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจของครอบครัว

ดังนั้นการประเมินดัชนีชีวิตครอบครัว จึงเป็นการประเมินความสำเร็จจาก 2 ส่วนดังนี้ คือ

(1) สัมพันธภาพที่อบอุ่นในครอบครัว โดยพิจารณาจากการที่สมาชิกมีโอกาสอยู่พร้อมหน้า มีการปรึกษาหารือร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาครอบครัว เด็กในครอบครัวไม่เคยหนีออกจากบ้าน รวมทั้งการจดทะเบียนสมรสและทะเบียนหย่า

(2) ความเข้มแข็งในการพึ่งพาตนเองของครอบครัว โดยพิจารณาจากสัดส่วนครัวเรือนที่มีรายได้ประจำสูงกว่ารายจ่าย ในอัตราร้อยละ 10 ต่อครัวเรือนทั้งหมด

นิตยา ศษภักดี และคณะ (2546)⁽⁸⁾ ได้คำนวณดัชนีชีวิตครอบครัว (Composite index) เพื่อประเมินการเปลี่ยนแปลง ความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัว ในช่วงก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2535-2539) ช่วงวิกฤต (พ.ศ. 2540-2542) หลังวิกฤต (พ.ศ. 2542-2543) และต่อเนื่องถึงปี พ.ศ. 2544 - 2545 โดยพิจารณาจากข้อมูลสัมพันธภาพในครอบครัว และการพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจที่เรียกว่า ดัชนีชีวิตครอบครัว ดังได้กล่าวมาแล้ว ผลการวิจัยพบว่า ภาวะความอยู่ดีมีสุขของประชาชนด้านชีวิตครอบครัวโดยรวมลดลง โดยมีแนวโน้มลดลงตั้งแต่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ในช่วงก่อนวิกฤต ดัชนีชีวิตครอบครัวเท่ากับร้อยละ 68.48 ลดลงเป็น 66.89 ในช่วงวิกฤต และยังคงลดลงอย่างต่อเนื่องเหลือร้อยละ 63.35 ในช่วงหลังวิกฤต และยังคงลดลงอีกในปี พ.ศ. 2544 - 2545 (ร้อยละ 62.92 และ 63.21 ตามลำดับ) ปัจจัยสำคัญที่กระทบต่อชีวิตครอบครัว ได้แก่ **ปัจจัยสัมพันธภาพที่อบอุ่นในครอบครัว** โดยค่าดัชนีลดลงจากร้อยละ 75.78 ในช่วงวิกฤต เหลือร้อยละ 69.4 ในช่วงหลังวิกฤต และลดลงอย่างต่อเนื่องเหลือร้อยละ 67.49 ในปี พ.ศ. 2544-2545 ส่วน **ปัจจัยการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ** ถึงแม้ว่าจะมีแนวโน้มดีขึ้นเล็กน้อยจากร้อยละ 53.34 ในช่วงก่อนวิกฤต เป็นร้อยละ 55.82 ในช่วงหลังวิกฤต และเพิ่มเป็นร้อยละ 57.57 ในปี 2544 แต่การเปลี่ยนแปลงที่เพิ่มขึ้นยังอยู่ในระดับที่ยังต้องปรับปรุงเพื่อพัฒนาให้ครอบครัวสามารถพึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ดังรายละเอียดตามตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ดัชนีความอยู่ดีมีสุขของประชาชนด้านชีวิตครอบครัว⁽⁸⁾

องค์ประกอบ	ก่อนวิกฤต	ช่วงวิกฤต	หลังวิกฤต	ช่วงฟื้นฟู
------------	-----------	-----------	-----------	------------

	2535-2539	2540-2541	2542-2543	2544	2545
1. สัมพันธภาพที่อบอุ่นในครอบครัว	78.86	75.78	69.41	67.49	67.49
- อัตราการหย่าร้าง	70.73	59.16	59.26	55.97	55.97
- อัตราการสมรส	71.95	72.55	53.08	50.40	50.40
- ความเห็น “ครอบครัวอบอุ่น”	95.60	95.60	96.10	96.20	96.20
2. การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ	53.34	54.66	55.82	57.57	55.83
ดัชนีครอบครัวอยู่ดีมีสุข	64.48	66.89	63.35	62.92	63.21

แนวทางข้อปฏิบัติเพื่อครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็ง⁽⁴⁾

ข้อปฏิบัติ 9 ข้อ สำหรับครอบครัวเพื่อพัฒนาเป็นครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็ง มีดังต่อไปนี้

1. การผูกมัดและการคุ้มครอง (Commitment and Protectionism) ครอบครัวที่มีข้อตกลงที่เป็น การผูกมัด สมาชิกครอบครัวจะมีความรู้สึกไว้วางใจกัน และรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว แต่ในบางครั้ง อาจมีข้อโต้แย้งกันบ้างแต่ไม่รุนแรง และมักจะไม่ว่างการคุกคาม ข่มขู่ หรือใส่ร้ายกัน เพราะความต้องการ ปกป้องคุ้มครองต่อสมาชิกทำให้สมาชิกครอบครัวมักจะกระทำแต่สิ่งที่ดีต่อกัน

2. การสื่อสาร (Communication) ครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็ง มักมีการสื่อสารทางบวกที่มี ประสิทธิภาพ เป็นการสื่อสารที่มุ่งเสริมให้มีสัมพันธภาพที่ดี ร่วมกันแก้ปัญหา ลดความเครียด การสื่อสารที่มี ประสิทธิภาพ มีความหมายรวมถึงการรับฟัง การพูดคุยไม่ใช่เพียงแต่บอกถึงความต้องการของตนเองเท่านั้น แต่ หมายถึงการรับฟังความต้องการของผู้อื่นด้วย นอกจากนั้นในครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็ง สมาชิกใน ครอบครัวมักจะคิดก่อนพูดเสมอ ใช้คำพูดที่สุภาพ ไม่พูดคำหยาบคาย และดูถูก หรือคุกคาม ข่มขู่กัน

3. การมีจิตใจดี มีน้ำใจ และใจกว้าง (Kindness and Generosity) ครอบครัวที่มีความสุข ความ เข้มแข็ง มักแสดงถึงการยอมรับนับถือซึ่งกันและกัน มีการกระทำที่สุภาพ กตัญญูและชื่นชมยินดีต่อผู้อื่น สมาชิก ครอบครัวมักมีจิตใจ มีน้ำใจ และใจกว้าง รวมทั้งมีความรักต่อสมาชิกอื่นในครอบครัว

4. การจัดการความขัดแย้ง (Style of Conflict) โดยทั่วไปทุกครอบครัวมักมีความขัดแย้ง แต่ ครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็งมักหลีกเลี่ยงการใช้อารมณ์ การทะเลาะเบาะแว้งในการจัดการความขัดแย้ง แต่จัดการโดยการใช้เหตุผล และพยายามที่จะแก้ไขปัญหโดยไม่ใช่ความรุนแรง

5. การใช้เวลาร่วมกันของครอบครัว (Family Time Together) โดยคำนึงถึงทั้งปริมาณและ คุณภาพของเวลา สมาชิกครอบครัวที่มีความสุขและความเข้มแข็ง มักใช้เวลาในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่าง สม่ำเสมอ บางคนอาจเชื่อว่าคุณภาพของเวลาที่ใช้ร่วมกันมีความสำคัญมากกว่าปริมาณ แต่อย่างไรก็ดีการที่จะทำ ให้ครอบครัวมีความใกล้ชิดผูกพันกัน ต้องการทั้งคุณภาพและปริมาณของเวลาที่ทำกิจกรรมร่วมกัน

6. การประเมินตนเอง (Self Assessment) สมาชิกครอบครัว ที่มีความสุข ความเข้มแข็ง ควรมีการ ประเมินตนเองเพื่อสำรวจพฤติกรรมของตนเองว่าเหมาะสมหรือไม่ ตัวอย่างเช่น พ่ออาจประเมินตนเองว่าใช้ เวลาทำงานมากเกินไปจนไม่มีเวลาอยู่กับครอบครัวหรือไม่ การประเมินตนเองทำให้บุคคลสามารถปรับตัวอยู่เสมอ เพื่อให้ครอบครัวมีความสุข ดังนั้นการประเมินตนเองจึงมีความจำเป็นต่อการพัฒนาครอบครัวอย่างต่อเนื่อง

7. การมีอารมณ์ดี เอื้ออารี สนุกสนาน และมีอารมณ์ขัน (Laughter, Warmth, Joy and Humor) ความแตกต่างของครอบครัวที่มีความสุขและครอบครัวที่ไม่มีความสุข คือ ครอบครัวที่มีความสุข สมาชิกในครอบครัวมักจะเป็นคนอารมณ์ดี เอื้ออารี สนุกสนาน มีอารมณ์ขัน รู้สึกมีความสุขในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น มีอารมณ์ดี มีเสียงหัวเราะ ซึ่งจะนำไปสู่การอยู่ดีมีสุข และการแก้ไขปัญหาไปในทิศทางที่เหมาะสม

8. การรับผิดชอบ (Responsibility) มิติที่สำคัญและจำเป็นของชีวิต คือ การตอบสนองต่อภาระหน้าที่ งานประจำ และความรับผิดชอบต่อสมาชิกในครอบครัวทุกคนในการแบ่งเบาภาระหน้าที่ร่วมกัน ทำให้ไม่เป็นภาระมากเกินไปของสมาชิกในครอบครัวคนใดคนหนึ่ง ทำให้การดำเนินชีวิตในครอบครัวราบรื่น และความวิตกกังวล ความตึงเครียด ความทุกข์ทรมานลดลง ทำให้ครอบครัวมีความสุข

9. การเคร่งศาสนา (Religiosity) การปฏิบัติตามแนวศาสนา ได้รับการยอมรับว่าเป็นปัจจัยปกป้องสำหรับการดำเนินชีวิตของครอบครัว และยังพบว่า การเคร่งศาสนา มีความสัมพันธ์อย่างมากกับความมั่นคงทางจิตใจ ความพึงพอใจในชีวิต และคุณภาพชีวิตของสมาชิกครอบครัว

ข้อปฏิบัติทั้ง 9 ข้อนี้ สามารถเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงระดับของความสุข ความเข้มแข็งของครอบครัวได้ โดยครอบครัวที่มีข้อปฏิบัติ หรือคุณลักษณะทั้ง 9 ข้อ และมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมออย่างเป็นธรรมชาติ ในระบบของครอบครัว หรือวิถีการดำเนินชีวิตของครอบครัว จะเป็นครอบครัวที่มีความสุข ความเข้มแข็งในระดับสูง

บทสรุป ครอบครัวเป็นหน่วยที่เล็กที่สุด และเป็นพื้นฐานที่สำคัญของสังคม การพัฒนาสังคมให้เป็นสังคมอยู่ดีมีสุข จึงต้องเริ่มต้นพัฒนาครอบครัวให้มีความสุข ความเข้มแข็งจึงจะทำให้การพัฒนาสังคมอยู่ดีมีสุขมีความต่อเนื่อง และยั่งยืน กลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกครอบครัวมาอยู่ร่วมกัน ทั้งที่มีความสัมพันธ์ทางกฎหมาย ทางสายเลือด รวมทั้งการเป็นเพื่อน หรือครอบครัวบุญธรรม ทำให้เกิดความหลากหลายของประเภทครอบครัว ประเทศไทยได้มีการกำหนดตัวชี้วัดไว้สำหรับเป็นประเมินครอบครัว และเป็นแนวทางการพัฒนาครอบครัว พัฒนาสังคมให้มีความสุข ความเข้มแข็ง ได้แก่ ครอบครัวที่พึงประสงค์ ครอบครัวเข้มแข็ง ครอบครัวอยู่ดีมีสุข ซึ่งในทุกตัวชี้วัดดังกล่าวมีความหมายและองค์ประกอบใกล้เคียงกันกล่าวคือ เป็นครอบครัวที่กลุ่มบุคคลมาดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีจุดหมาย มีบทบาทหน้าที่อย่างเหมาะสม มีความรักใคร่กลมเกลียวกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน มีพฤติกรรมสร้างสรรค์เหมาะสม มีความรับผิดชอบต่อสมาชิกครอบครัว ประกอบอาชีพสุจริต พึ่งพาตนเอง สามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาต่อรุ่นเยาว์ได้ ภาวะสุขภาพแข็งแรง และมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนและสังคมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

ดังนั้นการพัฒนาสังคมให้อยู่ดีมีสุข จึงควรเริ่มพัฒนาครอบครัวที่มีความสุข และความเข้มแข็งโดยมีข้อปฏิบัติ 9 ข้อ เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ดังนี้ คือ 1) การผูกมัด และการคุ้มครอง 2) การสื่อสารทางบวกที่มีประสิทธิภาพ 3) การมีจิตใจดี มีน้ำใจ และใจกว้าง 4) การจัดการความขัดแย้งที่เหมาะสม 5) การใช้เวลาร่วมกันของครอบครัว 6) การประเมินตนเอง 7) การมีอารมณ์ดี เอื้ออารี สนุกสนาน และมีอารมณ์ขัน 8) การรับผิดชอบต่อ 9) การเคร่งศาสนา โดยข้อปฏิบัติทั้ง 9 ข้อ ที่มีการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมออย่างเป็นธรรมชาติในระบบครอบครัว หรือวิถีการดำรงชีวิตของครอบครัวเป็นสิ่งสะท้อนถึงระดับความสุข และความเข้มแข็งของครอบครัว และเป็นแนวทางข้อปฏิบัติที่สำคัญเพื่อพัฒนาสู่ **ครอบครัวที่มีความสุข และความเข้มแข็ง**

เอกสารอ้างอิง

1. สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว พ.ศ. 2547-2556. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2546.
2. Duvall M.E., Miller C.B. Marriage and Family Development. 6th edition. New York: Harper & Row Publishers Inc., 1985.
3. ศิริกุล อิศรานุกฤษ. แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการอนามัยครอบครัว “ครอบครัวล้มสลาย เราป้องกันได้” ณ โรงแรมสยามซิตี กรุงเทพมหานคร วันที่ 5-6 สิงหาคม 2542.
4. Nelson Acquilano. How to Have a Happy and Healthy Family: The Nine Rules for Family Satisfaction and a High Quality of Life. Available on http://marriage.suite101.com/article.cfm/how_to_have_a_happy_and_healthy_family Access on 9/7/2552.
5. สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต และ สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ทิศทางการพัฒนาสถาบันครอบครัวแบบบูรณาการ” ณ โรงแรม ปริ๊นพาเลซ กรุงเทพฯ วันจันทร์ที่ 15 กันยายน 2546.
6. วิชัย เทียนถาวร, ประสิทธิ์ สิริพันธ์, เพ็ญประภา ศิวโรจน์, วรลักษณ์ คงหนู และทัศนภรณ์ บำปัญญา. การศึกษาสภาวะครอบครัวที่มีลักษณะครอบครัวที่พึงประสงค์ของประเทศไทย. นนทบุรี: กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2542.
7. สำนักส่งเสริมสุขภาพ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข. คู่มือการดำเนินงานสำหรับบุคลากรสาธารณสุข ครอบครัวแข็งแรง ครอบครัวอบอุ่น เมืองไทยแข็งแรง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, มกราคม 2549.
8. นิตยา คชภักดี. เครือข่ายร่วมสร้างดัชนีชี้วัดและฐานข้อมูลความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัว. เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ทิศทางการพัฒนาสถาบันครอบครัวแบบบูรณาการ” ณ โรงแรม ปริ๊นพาเลซ กรุงเทพฯ วันจันทร์ที่ 15 กันยายน 2546.
9. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. การพัฒนาสถาบันครอบครัวแบบบูรณาการ. เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ “ทิศทางการพัฒนาสถาบันครอบครัวแบบบูรณาการ” ณ โรงแรม ปริ๊นพาเลซ กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 15 กันยายน 2546.